

Értelmi egyezés a görögben.

Az indogermán nyelvek általános törvényét az alany és állítvány, a jelző és jelzett tárgy neme, száma, ill. személye közti egyezésre nézve a szanszkrit grammatikusok felette jellemző szóval nevezték el.

A congruentiát *sámánádhikaranyan*ak hívják, mely annyit tesz, mint oly szók közti viszony, melyeknek substratuma (tartalma): *adhikaranaja* ugyanaz: *sámána*. A formai egyezés e nyelvben szigorúan van keresztül vive, de azért kivételes szerkezet fordul elő.

A görög nyelv a külső, alaki egyezés helyett a *belalak* szerénti az vagy nevezett *értelmi egyezést* sokkalta nagyobb szabadsággal használja. E tekintetben a latin nyelvénél is szabadabban jár el és meglepő találkozás van a magyar népies nyelv és a görög népies és irodalmi nyelv között az értelmi egyezés sűrű alkalmazásánál. Nagy mező nyílik előttünk; az összehasonlítás nagyon tanulságos; a példák egész sorát találjuk Kühner kimerítő mondattanának 359—371. szakaszaiban és teljes megerősítését annak az általános, egybefoglaló jellemzésnek, melyet a következőkép mond ki: «A *χαρακτήριστα σύνταξις* egy nyelvben sem oly gyakori, mint a görögben. Ez az élénken érző és gondolkodó görög szellemében gyökerezik, mint ki nem a szónak holt formáját, de a forma élő tartalmát látta és fogta föl. A szabályosságot aggodalmas pontossággal kereső nyelvtan szabályaival nem törődve képződött a görög nyelv a beszéd eleven, üde fuvallatától átlengve és a *költők* befolyása alatt.» Ez az igazság. A költők iskolájába járt a görög nép a maga egyetemes egészében; mert hiszen a rhapsodok ajkairól leste el a szárnyas szavakat.

De a nyelv fesztelen, néha pongyola használata a magyar-

ban is rendkívül élénk. A mondat nem a logikai forma keretében mozog, de a gondolathoz sımul csodálatos szabadsággal.

A magyar nyelvben az értelmi egyezés érdekes példáit gyűjtötte össze és módszeresen tárgyalta Simonyi Zs. Nyelvőr 9:224. és köv. és ugyan e folyóirat 13:404. és 446. és köv. lapjain; valamint P. Thewrewk Emil Arany Aristophaneséhez írott glossariumában. Az ő tőlük idézett példákból válogattam ki az ez értekezés körébe illőket. Feladatomból tekintem az értelmi egyezést összehasonlító mondattani alapon tárgyalni. A görög mondattan példáit más indogermán nyelvekével világítom meg és a megfelelő magyar példák közül is idézem a legjellemzőbbeket.

Mint hogy a görögből indulok ki, az értelmi egyezésnél a görög nyelv általános szabályaitól eltérő kivételeket is e nyelv szellemében csoportosítom:

I. Az állítmány per attractionem az állítmányi névhez vagy több alany esetében az egyikhez sımul.

Első csoportnak tettem ezt, mert itt az *alaki* egyezés megvan, csak átruházódik az állítmányi névre vagy egyik alanyra.

II. Értelmi egyezés a nemı egyezés alól való kivétellel. Ide vonom az *értelmező*-t is.

III. Ha az alany gyűjtő név, az állítmány többesben áll; még pedig: a) gyűjtő főnév, b) gyűjtő névmás mellett.

IV. A többes alany mellett a gyűjtő jellegű állítmány egyes számban.

V. Személybeli változás.

A tiszta pongyolaság eseteit külön csoportba nem osztám, de a példák kapcsán megjelölöm.

I. *Az állítmány az állítmányi névhez vagy több alany közül az egyikhez sımul.*

Példák: Hdt. I:93. ἡ μὲν περίοδος εἰσὶ στάδιοι ἕξ. — Aesch. Ch. 319: χάριτες δ'ὁμοίως κέκληνται γόος ἐκκληῆς προσδοκίμοις Ἀτρεΐδαϊς. (Alany: γόος állítmány κέκληνται.)

A latinban: Sall. Jug. XXI: possedere ea loca quae Numidia appellatur. Per. Aud. III, 223: amantium irae amoris redintegratio est Cic. parad: Contentum suis rebus esse maximae sunt divitiae.

Hogy az ily sımulás miképen domborítja ki a gondolatot, annak jellemzésére szolgál az a visszatetszés, melyet az alaki egyezés szigorú alkalmazása kelt a következő mondatban: Liv. XL, 11: Demetrius iis unus omnia est

A szanszkritban*): Panc. 263: sarpa āha: śāpratam tvā me

*) A példákat részint Speijer: Sanskrit Syntax, Leyden, 1886-ról, részint Rāmāyana Goresio-féle kiadásából merítettem.

mitram jātam (nem pedig *jāta*) = a kígyó mondá, mostan te lettél barátom. Itt a *mitram*hoz mint állítmányi névhez símult az állítmány: *jātam*; ezért a semleges nem. Még jellemzőbb: Mah. IX, 294: *saptaprakrtayo hieta saptangam rājjam ucyaate*: e hét elem együtt nevezetik héttagú királyságnak. Itt a *rājjam*: *regnum*hoz tapad az *ucyaate* = *vocatur*; *apellatur*. — Még egy példát hozok föl, hol az *egyik* alanynyal egyezik meg az állítmány:

Kantimati rajyam idam mamaca jivitam adya prabhriti tvadadhīnam: *Cantimati et regnum hoc atque vita mea tibi subjecta est*.

Francoziában*) : *Le fuir et le bannir est tout ce que je puis (Campistron). Le fer, le bandeau, la flamme est toute prête (Racine). Son courage, son intrépideté étonne les plus braves.*

Magyarban: Az *attractio* nyilván fölismerhető a következő népmesei fordulatban. Nyr. 6:286: «Mért sírsz három árva?» «Hogy ne sírnék, szép szűz Márja, mikor anyám föld gyomrába.»

Az alaki egyezés túlszigorú alkalmazására vall MüncheniC.: *ti vagytok földnek savi*, holott a latin szövegben: *vos estis sal terræ*.

A görög nyelvben egy felette érdekes kérdés megoldását kísérem meg e helyen; még pedig azért, mert szerény felfogásom szerint itt is az állítmánynak az állítmányi névhez való símulásáról van szó. Ez az úgynevezett *σχῆμα βοιάτιον ἢ Πινδαρικών* kérdése. Lássuk a példákat. Pindaros X. Olymp. 4. és köv. verse így hangzik: «*μελιγάρους ὄμνοι ὀστέρων ἀρχαὶ λόγων τέλλεται, καὶ πιστὸν ἔρκιον μεγάλας ἀρεταίς*». Dissen hivatkozik Welckerre, ki Hipponaxnak e két sorát: *Δὸ' ἡμέραι γυναῖκος ἐστὶν ἡδίσται, ὅταν γαμῆ τις κάκφερη τεθνηκυῖαν*. Ugyancsak Pind. Dithyramb 1:16: Dissen olvasása szerint: *ἀγείται τ' ὄμφαι μελέων σὺν ἀδλοῖς, ἀγείται Σεμέλαν ἐλικάμπουκα χοροῖ*. És ide vonható Homeros, Hymn. in Cereren 279: *ξανθαὶ δὲ κόμαι κατενήνοθεν*.

Mind e helyek a *congruentia durva* megsértései. Kühner így oldja meg a kérdést: «Azon főnevek, melyeknél ily szerkezet fordul elő, dolognevek, melyeket valószínűen úgy kell tekinteni, mint a többszámú semleges neveket.» A Hipponaxból vett példát Gaisford egy tollvonással kitörli a példák sorából *ἐστὶν* helyett *εἰσιν*-t téve. Így tesz Gemoll és pedig a mi Ábelünkre hivatkozva (1886-iki kiadásában) a homerosi hymnusból vett példában: *ξανθῆ δὲ κόμη*-t tartják a helyes lectionak. Dindorf nagy thesaurusában megjegyzi: *cum numero plurali coniunctum, nisi, quæ Ruhnkeni coniectura est ξανθῆ δὲ κόμη corrigendum*». Voss egyesnek: mint egy gyűjtő jellegű állítmánynak veszi a *κατενήνοθεν*-t és und Locken wie *cold umblühten*-nek fordítja.

*) *Noël-Chapsal*: *Nouvelle Grammaire française*. Paris. 1891.

Magam a *σῆμα βοιωτιον*-t félreértésen alapulónak tekintem. Szeréntem az állítmány az állítmányi névhez vagy appositíóhoz simul és így a tárgyaltam csoportba vonható. Hóman a maga kiadásában a Pindarosi helyet a D. G. V. codexek olvasásától eltérve, úgy javítja, hogy az *ἀρχαί*-helyett *ἀρχά*-t tesz: és akkor az állítmány (*τέλλεται*) egyszerűen ehhez mint állítmányi névhez simul.

Magam is hajlandó vagyok Homanhoz csatlakozni; de erre sincs szükség. Egyszerűen a szünetjel törlendő a *καὶ πιστόν ὄρχιον μεγάλας ἀρεταῖς* előtt és akkor a *τέλλεται* egyes száma ehhez simul: tehát magyarul e hely ezt teszi: «mézédesen zengő dícsalok, kezdetei a későbbi hírnévnek, zálogául is tekinthetők a kiváló erény diadalának».

Apollonius Dysc. valamint Hephaistion a külön *σῆμα βοιωτιον* felvételével csak arról tettek tanulságot, hogy az alaki egyezést túlszigorúan követelték. A többi példában az ajánlott szövegjavítások e külön schemát tárgyalanná teszik. A dithyramban már Thiersch (1820-iki kiadásában) a következő szöveget állapít meg:

ἀγεῖτ' ὄμφῃ μελέων σὸν ἀδλοῖς.
ἀγεῖτ' Σμεῖλαν ἑλικάμπουκα χοροί.

Az alaki egyezés teljes. A szövegjavítás nem önkényes és nagyon valószínű.

Ideje áttérnünk a *második* csoportra.

II. *Értelmi egyezés a nemi egyezés alól való kivétellel.*

A magyarban a nemi egyezés nem fordulván elő, csak a székelly *fiú-leány*-féle jogi kifejezésben és őseinknek híres *pro rege nostro Maria Theresia* felkiáltásában érezhető «király» szóban észlelhetjük az értelmi egyezés némi nyomát. Annál gazdagabb az indogermán nyelvekben az értelmi egyezés e faja.

Homeros 10:84: *φιλε τέκνον* fordul elő, holott egy pár sorral fennebb (81) *Ἐκτορ τέκνον ἔμον* kifejezéssel fordul Hekabe Hektorhoz. *Aiskhylos*: Ch. 880: *φίλτατ' Ἀγίσθου βία*; még szemebetünőbb *Euripides* *Troad.* 740: *ὦ φίλτατ' ὦ περισσά τιμηθεῖς τέκνον*. De nem csak a költőknél, a prózairóknál is találjuk a nemi egyezéstől eltérést. *Xen. Cyr.* 7:3, 8: *ὦ ἀγαθὴ καὶ πιστὴ φυγῆ, οἴχη δὴ ἀπολιπὼν ἡμᾶς*. Mintegy látjuk, hogy rendre hatol be az író gondolkodás útján az elszálló lélek mivoltába és míg az első felsóhajtásnál a *φυγῆ* formájára gondol, azután az elszálló lélek személyisége jutván eszébe *ἀπολιπὼν*-t alkalmaz. Legjellemzőbb *Homeros* 10:87: *φιλον θάλος, ὃν τέκνον ἀβτή*. Nem természetesen simul-e a mondatszerkezet a gondolat belső formájához? A képies kifejezés további fentartása mikor *szülésről* van szó, képtelen vagy sértő.

Ide vonatkozó a régi grammatikusoktól *σῆμα πρὸς τὸ συνώνυμον*-nak nevezett alak, mely abban áll, hogy egy főnév synonymájára vonatkoztatja a mondat további menetében a jelzőt. Pl.

Thuk. 2:47: «ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις λεγόμενον πρότερον πολλακίς ἐγκατασκήψαι»: a λεγόμενον alkalmazásánál az író már nem a ἡ νόσος-ra, de τὸ νόσημα-ra gondol, mint a következő 3. §-ból kitetszik, hol a νόσος-ra vonatkozó névmás αὐτοῦ (λεγέτω οὖν περὶ αὐτοῦ). Homeros: μ, 75-ben fordul elő: τὸ μὲν οὐ ποτ' ἐρωεῖ, holott az előző versben νεφέλη κυανέη-ről volt szó. *Faesi* megjegyzi: τὸ μὲν, dies «das durch νεφέλη bezeichnete Ding». De hát ennek értelme nincs, holott ha a τὸ μὲν-t a νεφέλη synonym-jára: a νεφός-ra vesszük: a congruentia teljes.

A szónoki, de még inkább a bölcselmi stilban az elvont kifejezéseknél szereplő τὸ vagy τὰ egy gyűjtő egészlet alkotott és e collectivumban a jelző többesbe és *him* nembe csap át: Plato Leg. 657, de: τὸ τῶν πρεσβυτέρων ἡμῶν ἐκείνους αὐθροῦντες, διάγειν ἡγρομεθα πρεπόντως χαιρόντες τῇ ἐκείνων παιδιᾷ.

A szanszkritban kitünő példa Ram. 2:52, 42: τῶν cintayanta(b) nirāhara: krtā: prajā: = rád gondolva, alattvalóid nem vesznek táplálékot magokhoz. Itt a prajā: nőnemű alanyra vonatkozó participium hímnemben áll az értelmi egyezésnél fogva. Tökeletesen megfelel a francziában e mondatnak: les vieilles gens sont soupeçonneux.

A latinban Cicerónál fordul elő: Hoc idem generi humano contigit, quod in terra collocati sunt. Az ily mondatfűzés: pars hostium per agros dilapsi pars urbes petierunt, — a nemi egyezés alól való kivételt mutatja, de egyszersmind más csoport alá is tartozik, melyről alább lesz szó: Cic. in Verr. 2:32: Quod unquam huiusmodi monstrum aut prodigium audivimus, qui cum reo transigat. Sőt még metonymikus fordulattal is találunk példát:

Liv. 23:17: Hannibal Acerras conatus pellicere, postquam obstinatos (tehát a lakókat érti) vidit.

A németben*) Schiller e mondata: Auf dieser Bank von Stein will ich mich setzen, dem Wanderer aufgerichtet: a participium a dativusban lévő Bank-ra vonatkozik. Hier ist das Mädchen, kennst du sie? Klärchen, die noch gestern bei uns war. Ide vonható az az eset, midőn a mutató névmás gyűjtő értelemben semlegesben áll bármely nemű főnévre is viszonyítva. Pl. Die gefährlichsten Feinde . . . das sind die Schmeichler.

Fontos észrevételt tesz Kühner arra a tényre, hogy a görögben a felső fok neme gyakran nem az alanyéval, hanem az állítmányi névével egyezik. Pl. Hdt. 4:85: Ὁ πόντος πελαγῶν ἀπάντων πέφυκε θωυμασιώτατος-ban a rendes egyezést találjuk, de ugyancsak nála 5:24: κτημάτων πάντων τιμιώτατον ἀνὴρ φιλος-ban már a felső fok neme a gen. part. nemével egyezik. Kühner szerint, ha a

*) A példákat *Heyse*: «Leitfaden zum gründl. Unterr. in d. d. Spr.» ez. műve 24. kiadásából (Hannover 1891) vettem.

felső fok neme az alanyéval egyezik, akkor voltaképp comparatív értelemben fordul elő, ha pedig a *partitivus genitivus*-nak tekintett névnevéhez csatlakozik akkor, a *partitiv* értelem lép előtérbe. A szanszkritban a következő mondat: Draup. 7:18. *Kuntiyah prānāir istatamo* = Kuntya drágább életemnél (voltaképp: *legdrágább*). Kühner fenti megkülönböztetése mellett szól. — *Ziemer**) a fokozásról írott összehasonlító nyelvészeti értekezésében a felső foknál is az összehasonlító viszonyt látja.

Verg. Aen. 5:359. *clipeum* Didymæonis artes és Soph. Ph. 36: *ἔκπωμα* φλαυροῦργου τινός τέχνηματ' ἀνδρός közt az egyezés tekintetében semmi különbség nincs.

Sokkal merészebb az értelmi egyezés a következő mondatban: Thuk. 6:10: *σπονδαί* ἔσονται οὕτω γὰρ ἔπραξαν αὐτὰ: i. e. τὰ περὶ σπονδάς. Plato Prot. 357. c; ὁμολογοῦμεν ἐπιστήμης μηδὲν εἶναι κρεῖττον, ἀλλὰ τοῦτο αἰεὶ κρατεῖν... καὶ ἡδονῆς καὶ τῶν ἄλλων πάντων. Ha e mondatokba behatolunk, azt látjuk, hogy a névmás használatánál már jobban kibontakozott a gondolat és a *konkret* nevet elvont körbe vonta. Ugyanis *σπονδαί* egy bizonyos cselekvés, melylyel a fegyverszünetet megkötik; az *αὐτά*-val már a fegyverszünet kötésével járó összes cselekvényeket egybefoglalja. Nem fedezhette hát az *αὐτά* a *σπονδαί*-t és így az egyezéstől eltérő szerkezet szükségé állt be. Még inkább el lehet ezt mondani a Platóból vett helyről. U. i. az *ἐπιστήμη* mint *elvont* név nem uralkodhatik az egyesek szenvedélyein és kéjvágyán, hanem igen, ha az egyes az *ἐπιστήμη* birtokába van: ezt fejezi ki a *τοῦτο*. A mutató név gyűjtő, összefoglaló jellemére fennebb a német példa is rámutat.

Az értelmezőnél a nemi egyezés nem szükséges, sőt még akkor sem egyezik mindig a jelölt névvel, ha ez személy. Hdt. 1:32. *πᾶν ἔστι ἀνθρώπος συμφορῆ*: az ember egész mivoltában az esélynek van alá vetve. Soph. Ph. 434: Πάτροκλος δὲ σοῦ πατρὸς ἦν τὰ φίλτατα. Hdt. 6:100: Αἰσχίνης, ὁ Νόθωνος ἐὼν τῶν Ἐρετρῆων τὰ πρῶτα. A nemi változásra és az első csoport alatti attractiora egyformán illenek a példák.

Még egy utolsó példát, mely mondatértelmezőül nézhető: Hom. A, 27: *ἴουσι* εὐκότες, ἄστε κρονίων ἐν νέφει στήριξε, *τέρας* μερώπων ἀνθρώπων: ez a *τέρας* a végeredményt foglalván egybe, értelmezőképp egy egész mondathoz csatlakozik.

III. *Ha az alany gyűjtőnév, az állítmány többesben áll.*

Homeros β. 278: *ὡς φασαν ἢ πληθὺς*. Aisch. Ag. 565: *Τροίην* ἐλόντες δήποτ' Ἀργείων στόλος θεοῖς λάφυρα ταῦτα... *ἔπασ* σάλευσαν. Hdt. 9:23: τὸ πλῆθος ἐπεβοήθησαν. Thuk. 4:32: ἀμα ἔφ γιγνομένη καὶ ὁ ἄλλος στρατός ἀπέβαινον.

*) Vergl. Syntax der indg. Comparison, insbesondere der Comp. Casus der indog. Spr. und sein Ersatz. Dr. Hermann Ziemer. Berlin 1884.

A középkori görög köznyelvből is álljon itt egy pár példa: Belizárról egy középkori *historiás ének* (ed. Wagner) 110. verse így hangzik: ὄλο τό πλῆθος θέλουν τον = az egész nép őt akarja. Paraspondylos Zotikos *historiás énekében* a várnai csatáról (Pecz adta ki az Akad. Értekezések 1894-i sorozatában) két ily értelmi egyezés fordul elő: 42. vers: ἡ ἐκκλησία . . . νά . . . ὀμνουῖσι. 459: πᾶσα πνοή ἐξίσταντο.

A névmás is ölthet ily gyűjtő jelleget és többesszámú állítmányt von maga után. Soph. Ant. 707: ὅστις γάρ αὐτός ἢ φρονεῖν μόνοςδοκεῖ ἢ γλῶσσαν, ἦν οὐκ ἄλλος, ἢ ψυχὴν ἔχειν, οἷοι διαπτύχεντες ὠφθησαν κενόι. Megfordítva: Euripides Hec. 359: δεσποτῶν ὤμων φρένας τύχοιμ' ἄν, ὅστις ἀργύρου μ' ἀνήσεται. Amabban az osztó fogalomról emelkedett egyetemes általánosra, emitt az általános fogalomról tért az egyesre.

A lényeg az, hogy a gyűjtőnév mellett az állítmány distributív jellegű és így kerül többesbe. Ennek teljesen megfelelő ellentéte az az eset, midőn az alany distributív jellegű és az állítmány összefoglaló. Ez utóbbi esetről a következő fejezetben fogok szólni. Térjünk az előre bocsátott példák során egy sajátos esetre.

Euripides Or. 1135: νῦν δ' ὅπερ ἀπάσης Ἑλλάδος δώσει δίκην ὦν πατέρας ἔκτεινε ὦν τὰ πώλεσεν τέκνα: Kühner szerint e mondatban a visszahozó névmás κατὰ σύνεσιν került többesbe. S hasonló módon e mondatban: Thuk. 2:45: εἰδέ με δεῖ καὶ γυναικείας τι ἀρετῆς, ὅ σ α ι νῦν ἐν χερσεῖα ἔσσονται, μνησθῆναι az ú. n. σχῆμα ἀπό τοῦ κοι νοῦ-t látja, azaz a γυναικεία-ból kiveszi a γυναικῶν-t, melyhez akkor a rendes congruentia szerint alkalmazkodik ὅσαι. Én e két mondatban a mutató névmás rendes ellipsisét látom és akkor e két példa nem vonható az értelmi egyezés jelen esetei közé. Ép így Homeros μ. 97: κῆτος ἃ μύρια βόσκει ἀγάστονος Ἄμφιπίτη-*ra* is megjegyzi Kühner, hogy a relativum nem egy határozott egyedre, de az egész fajra vonatkozik. Én itt az attractiónak a görögben kedvelt nemét találom. Ugyanis a mondat helyes értelmet nyer, ha így egészítjük ki: κῆτος, ὦν μύρια β. ἂ. Ἄ. De e példa mégis e csoportba tartozik.

A latin példák közül a nemi egyezés alól való kivételre hozott példák illenek. Az ily mondat: cum tanta multitudo lapides conicerent, in muro consistendi locus non erat az értelmi egyezést világosan mutatja.

A *franciában* következő szabályt állít föl Noël-Chapsal: ha az állítmány a gyűjtő jellegű alanyval egyezik, akkor egyesbe megy, ha a gyűjtő nevet alkotó elemek vannak kiemelve, akkor többesszámba.

Például: Voltaire: la moitié des passagers n'avait pas la force de s'inquiéter du danger. Itt az állítmány egyesbe megy. Fenelon: Un grand nombre d'oiseaux faisaient resonner ces boca-

ges de leurs doux chants. Ha mind a kettőre: a gyűjtő névre is az őt követő névre is vonatkoztatható az állítmány, akkor a gyűjtő-névvel egyezik az állítmány, ha ez *általánosságot* jelent, az őt követő névvel, ha a gyűjtőnév részelő (distributív) jelentésben fordul elő. Álljon itt mindkét esetre egy-egy példa: *La totalité des hommes redoute la mort*; és: *Une foule de soldats s'aperçurent que ceux qui avaient été tués étaient tous Romains.*

A szanszkritban az állítmánynak az alanyval számban való megegyezésénél az alaki egyezés teljes szigorral van keresztül vive. Ha sociatív jellegű praepositio vagy határozó köti egybe az alanyt más szóval: akkor többes szám fordul elő, mint latinban a *cum*-mal az alanyhoz csatolt szó után, mint például: *Bocchus cum pedibus* postremum Romanorum aciem invadunt. Teljesen megfelel a szanszkritban a következő mondat: Ram. 2:34, 20: *tā parisvajya bāhubhā tāvubhau rāmalaksmanau paryanke sītayā sārdhā rudanta: samaveçyan.* Őt öelve karjaikkal mindaketten Sama és Laksmana (itt úgy nevezett dvandva compositio fordul elő, mely a görög köznyelvben is található) ágyánál *Sitával* együtt sírva megjelentek: itt a *rudanta: samaveçyan* többes száma a *sītayā sārdhā*-szófüzésben találja meg magyarázatát. De itt nem a gyűjtőnév vonzza a többest, de az összefoglalt, egyesített alany complexummal egyezik meg az állítmány többesszáma.

A magyarban ez utóbbi példának megfelel Kriza 402: Egyik a másiktól elszakadnak. Zrínyi 1:65: egyik a másikat gyűlölik. — Szabó István Od. 1:199: Az *inasság* bort *elegyítettek*, teljesen a népies szerkezetnek megfelelő mondatalkotás. Ott van Kriza Vadr.: ablakán kövekkel is hajgáltak a község. A magyarban a számnév vagy számot jelentő kifejezés egybefoglaló természete folytán a rendes egyezés szerént egyes számú állítmánynyal jár; de azért a tiszta népnyelvben fordul elő: a *tizenkét vitéz* arra *tartanak* (Kriza Vadr. 443.). Az ily kifejezésben: Az *barom* oly igen *betegek* minden háznál, a *barom* mint gyűjtőnév vonzza többesbe az állítmányt. Az állítmány egyszerűen osztó jelleget ölt. Ha megfordítva az állítmány foglalt egybe, akkor egyesbe megy; de erről szól a következő fejezet.

IV. Többesszámú alany mellett az állítmány egyesben áll.

E csoportba tartozik a görögben ismert szabály, mely szerént semleges nemű többes mellett az állítmány egyesben áll. *Schmidt-János* úgy véli, hogy ennek eredete alaki egyezésre volna visszavihető, a mennyiben a semleges *a*-ja voltaképp a gyűjtő fogalmat kifejező nőnemű nevek *a*-jára emlékeztet. Egyszerűbb magyarázat az értelmi egyezés fölülkerekedése az alaki egyezés fölé. A görög köznyelv, valamint az újjörögben az állítmány többesszáma visszahelyezi az alaki egyezést *in iura paterna*. Delbrück. S. F. (4:1879) művében teljes jegyzékét adja a homerosi használatnak, mely preg-

nans bizonyítékát szolgáltatja annak a bámulatos símulékonyságnak, melylyel az állítmány símul az alanyhoz. Legjellemzőbb a következő mondat, melyben egyazon mondatban az egyszám s a többesszám is előfordul: B. 135: *καὶ δὴ δοῦρα σέσηπε νεῶν καὶ σπάρτα λέλονται*. Itt az egyszám kifejezi, hogy a hajó *gerendázata* indult rothadásnak és a *kötelek*: rendre *foszladoznak*. Ha ω, 534 *ἐκ χειρῶν ἔπατο τεύχεα* és P. 760: *πολλάδὲ τεύχεα κατὰ πέσον* mondatokba behatolunk, látjuk, hogy amabban az állítmány egyesben foglalja össze a cselekvényt, emebben pedig az állítmány distributív jelleggel bír. Homerosnál túlnyomó az egyszám használata, kivált a névmások után, mert ezeknek összefoglaló jelleme van.

Delbrück kétségtelennek tartja, hogy az ősiindogermán nyelvben az egyszám volt a szabályszerű; ennek emlékét csak a görög őrzi meg; a többi nyelvek az alaki egyezésre tértek át. A szanszkritban már alig fordul elő. Delbrück a következő példát hozza föl: Rr. 1:63, 9: *savā tā . . . deveṣu astu = πάντα ταῦτα ἔστω θεοῖς*. U. o. 162, 9: *nate vivyan mahimānam rajansi = ὁ ἄηρ οὐ χωρεῖ τὸ μέγεθος σόν*. Itt *vivyat* (mert az *n* szandhi szabálynál fogva áll a *t* helyett) egyesben van a *rajansi* mellett, mely *rajas* többesszáma.

Összes olvasmányaimban merészebb formáját a *semleges* nevek e vonzatának nem találtam, mint Plato Civ. V, 63, c: *τοῦ μὲν γὰρ τῶν θηρίων: ἐλεθρώταρά ἐστιν*: ebben az állítmányi név *ἐλαυθρώτερα* többesszámban, a kapcsolóige (copula) egyesben áll.

Ide tartoznak a francia *il est, il ya*, az angol *it is*, a német *es gibt* kifejezéseknek, melyekben a gyűjtő jellegű, az összefoglaló állítmány egyesben áll, teljesen megfelelő következő példák: *Soph. Pr. 520: ἦν δ' ἀμφίπλεκτοι κλίμακες*. *Euripides: Jon. 146: ἐν ἦν δ' ἴφανται γράμμασι τοιαῖδ' ὄφαι*. Plato Civ. 462, e: *ἔστι μὲν που καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἄρογοντές τε καὶ δῆμος*. Sőt még *kettősszám* mellett is előfordul az egyes: *εἰ ἐστι τοῦτω διττῷ τῷ βίω*.

Álljon itt egy felette jellemző példa annak megvilágítására, hogy az állítmány akkor kerül egyesbe, ha összefoglaló, ha gyűjtőjellegűt ölt. A fentebbi példák is világosan beszélnek e tényről, mert hiszen nem *semleges*, de más nemű nevek többesszámával az *ἐστι* t egyszámában egyezteteti. E példa következő: Xenophon Cyr. V, I, 14: *τὰ μοχθηρὰ ἀνδρώπια πασῶν, οἶμαι, τῶν ἐπιθυμιῶν ἀκρατῆ ἐστι κάπειτα ἔρωτα αἰτιῶνται*. Itten a hitvány emberekről szólva egyszer konstatálja, hogy az érzéki indulatok rabjai: egyest használ, mert általánosan mondja ki a szabályt, azután ugyanez emberek *egyenként* okolják Erost: ezért az *αἰτιῶνται* többes száma.

Kühner két csoportba osztja a *semlegesek* többese mellett a rendes alaki egyezésnek kivételes alkalmazását: a) ha *semleges*

név személyeket jelöl meg, b) ha a semlegesben több alkatrész van, vagy ha az általa jelölt cselekvés több különböző helyen és időben történik. Pl. Xen. An. I, 7, 17: ὑποχωρούντων φανερά ἦσαν καὶ ἰππων καὶ ἀνθρώπων ἕγη πολλὰ... az ember és lónyomok különböző helyen *láthatók*: ezért a többes.

Az állítmány összefoglaló jellegét föltétlenül az *egyszám* érzékíti meg.

Euripides Hipp. 772: δεινὸν οἱ πολλοί, κακουργοὺς ὅταν ἔχωσι προστάτας. E mondatban a οἱ πολλοί mint a *plebs* jelzése jár a δεινόν-nal, szétoasztó jelleget öltvén a mondat második felében jár többesszámmal.

És felette jellemző mondattani tény, hogy ha a többesszámú *semleges* alanyban *gyűjtő* egybefoglaló kifejezés lappang, az *egyszámú állítmányban* szintén ezt találjuk meg. És ilyenkor az állítmányi név semlegesbe megy át a nemi egyezés áthágásával. Példák:

Hom. B. 204. οὐκ ἀγαθὸν πολυκαιρανιῆ· εἰς κοίρανος ἔστω.

A *latinban* teljesen megfelel Verg. Aen. IV, 570: *varium et mutabile femina*.

A szanszkritban érdekesnek tartjuk a következő példát: *Mrcchatakī* (idévez Speijertől): pakṣavikalacca pakṣi cuccaacca taru saraṣca jalahīnam sarpaṣca uddhṛta damṣtras *tulyam* loke dari-draṣca = szárnyaszegett madár, lombtalan fa, kiszáradt tó és fogatlan kigyó: ilyen a szegény ember e világban. Itt *tulyam*: aequale a több alanyt egybefoglalva, egytetemes érvénnyel fejezi ki, hogy *hasonló*. Ime a több alany mellett is egyszám.

A *magyarban* számos eset fordul elő. Például: Nyr. V, 265: a kik szép nép. — Aranka: Uj elm. 13. Pázmány szokásai s mondásai bizonyosan szép és jó *magyarság*. — Kisfaludy S. Bold. Szer. I. ének: Hol a fényes *társaságok* A léleknek unalom; A *tomboló mulatságok* Szívnek, testnek *ártalom*. — H. B. Legyenek neki *segéd*. — Szász K. Nib. é. 221: Legyetek *üdvöz*. — Merényi Ered. népm. 58. Hamarább *elkopnék* a ti *lábaitok* térdig.

Simonyi fennebb idézett értekezésében felállított csoportok világos képet nyújtanak az állítmány egyszámú használatáról. Ugyan ő: *Szóegyeztetés az állapothatározóban* cz. értekezésében az *ul, ül, vá-vé, nak-nek* ragú határozó jellegű állítmányi nevek egyes számát a felsorolt példák alapján úgy magyarázza, hogy a hol az *egyest* alkalmazza az író vagy mesélő, ott egyáltalán a második névszót gyűjtőnek veszi, erre pedig legalkalmasabb a melléknév: Így foglalja egybe a szabályt: «A szereplést (-ul-ül), átváltoztatást (-vá-vé-nek), nevezést, és vélest (-nek) jelölő *határozók*, ha többesszámú névszóra vonatkoznak is, *mindig megállhatnak az egyszámban*, kivéve, ha épen többségre változást akarunk nyomatékosan kiemelni.»

Arany Hamlet-ford. 22: «Megtartom a szép leczke *benyomását*, örül szívemnek» magyarosságát a nyelvemlékek igazolják. Az ily kifejezést a görög és latin kettős tárgyessel fordítaná Retinebo affectus huius admonitionis pulchrae custodes animi. Teljesen megfelel ennek az a mondat, melyet Hom. A 27. idéztem a mondatához járult értelmező eltérő nemének jellemzésére: ἰοισσιν εὐκίστες, ἄς . . . στήριξε, τέρας μερώπων ἀνθρώπων: a szívárványhoz hasonlítva, melyet a beszédes ember csodájául (vont az égre Kronion).

Íde vonható a sok *pongyolaság*, melyet a nép a népies színezetre törekvő író megenged magának. P. Thewrewk E. i. helyen Aran, Aristophanes fordításából a következő passzusokat idézi: Túrjetek, *galambom* (Lys. 711). Hisz nem vagyunk mi *ember* (Mad. 65). Kedvenczíróitokat ti mikép hagyjátok cserbe, ha *vénül* (Lov. 408). Oh *lelkem*, asszonyok (Lys. 200). Mi vagyunk a gonosz (Nők ünn. 743). *Órült* nem vagyunk (Nők ünn. 195) *Néma* lettünk (Ach. 644). Idézi továbbá Erd. Népd. II, 329.: *Ti* se legyetek *kényes*. U. o. III, 18: minálunk a lányok *kényes*.

Mindenesetre jellemző, hogy többnyire a *melléknév* megy egyesbe. A *melléknév* egyetemesítő, gyűjtő jelleget legkönnyebben ölthet. Hiába való pedántság volna minden pongyolaságot megokolni és benne benső logikai egyezést keresni.

A gondolat *belalakjához* idomul a nyelv. Az alaki egyezéstől való eltérésnek számtalan árnyalata van. Egy ily mondatban például: *Nézzen* isten *kegyelmetek* (Arany Ágnes a.), egyszerre két jelenséget látunk. Először a többesszámú alanyhoz az állítmány egyes száma járul: mert az egész törvényszék mint egy testület lebeg Ágnes asszony előtt, de körül nézve látja az egyes bírókat. Másodszor a magyarban ilyen czímek után (*kegyelmetek, nagyságtok, föl-ségek*) egyesszám jár.

A *magyarban* érdekesnek tartom Mikes következő helyét: Ő méltóságuk *éhen* jöttek vissza; ő méltóságuk egy nyomorult korcsmára *szállottak*. Ime mind *éhen* voltak és egyenként *szállottak* korcsmára.

És e ponton áttérhetek értekezésem utolsó fejezetére is, mert itt egyszersmind *személybeli változás* is fordul elő.

V. Személybeli változás.

Az értelmi egyezés legtermészetesebb mintegy *δεικτικῶς* alakját találjuk meg a fölszólításoknál; mert itt a közvetlenség kizárja a félreértést. Így *ἄγε, φέρε*, *ἰδέ* után a parancsolómód értelmi egyezés szerint következik. Például: *Homeros* γ 475: Παῖδες ἐμοί. *ἄγε Τηλεμάχῳ καλλιπριχας ἵππους ζεύξατε*. *Aristophanes* Ach. 318. εἰπέ μοι, τί φειδόμεσθα τῶν λίθων ὧ δῆμοιαι. — Itt az egyesből többesbe csapott át a beszélő személy a helyzetnek megfelelően; de megfordítva is megesik, hogy több személytől egy személyhez

fordul: *Euripides*: Bacchæ 173: ἴτω τις, εἰζᾶγγελε: itt a személybeli változás nem csak szám szerint, de valóban személy szerint is megtörtént. *Euripides* Rhes. 685. és köv.: πέλας ἴθι, παῖε πᾶς . . . ἴσχε πᾶς τις . . . Ime a gyűjtőjellemtől *πᾶς*-hoz második személy társul. — Legérdekesebb Hdt. VII, 140: ὧ μέλκοι, τί κάθησθε; λιπῶν φεῦγ' ἔσχατα γαίης. — A *δεικτικῶς* még érezhetőbb Soph. OC, 1102: ὧ τέκνον, ἤ πάρεστον; 1104: πρόσέλθετ', ὧ παῖ. Oedipus együtt gondol Antigone-re és Ismenere, de csak Antigone-hoz szól.

A levélstil fesztelensége még érezhetőbbé teszi a nyelvnek a gondolathoz való simulását, ha mindjárt az összefüggés lazábbá is lesz, az egyezés összhangja pedig fölbomlik is. Példák: *) Thuk. I, 128: Πανσανιάς, ὁ ἡγεμῶν τῆς Σπάρτης τοῦσδε τέ σοι χαρίζεσθαι βουλόμενος ἀποπέμψει . . . καὶ γνώμην ποιούμαι . . . θυγατέρα τὴν σὴν γῆμαι — és alább 129: ὧδε λέγει βασιλεὺς Ἐπίξθης Πανσανία: καὶ τῶν ἀνδρῶν, οὓς μοι ἔσωσας, κείται σοι εὐεργεσία ἐν τῷ ἡμετέρῳ οἴκῳ. Tehát a 3-ik személyből második és első személybe csap át.

A költészetben, kivált drámában a *δεικτικῶς* alak a mutató névmást használja az első személy jelölésére, a mondat menetében az állítmány *értelmi egyezése* teszi a dolgot érthetővé. Például: Homeros β, 40 és köv.: ὧ γέρον, οὐχ ἑκάς οὗτος ἀνὴρ . . . ὅς λαὸν ἤγειρα. *Aiskhylos*: Prom. 304 és köv.: δέρκου θεάμα, τόνδε τὸν Διὸς φίλον τὸν συγκαταστήσαντα τὴν τυραννίδα, οἷαις ὑπ' αὐτοῦ Πημοναῖσι κάμπτομαι. Kühner a scholiasta nyomán Pindaros II Ol, 87: μαθόντες δὲ λάβροι παυγλωσσία κόρακες ὡς ἄκραντα γαρυέτον Διὸς προς ὄρνιχα θεῖον-t: qui autem didicerunt inepte loquaces ut corvi inutili clamore certant adversus Jovis aquilam — úgy értelemzi, hogy a *γαρυέτον* használatával «scheint der Dichter den Simonides und Bakchilydes zu verstehen». Hasonló véleményben van Tycho Mommsen (ford. 1852) és Böeckh. Thiersch és újabban *Jurenka* (Fraccaroli legújabb olasz fordításának ismertetésében) itt a személyi célzást kizártnak tekintti. Magam is hajlandóbb vagyok a *γαρυέτον* helyett *γαρυέμεν*-t olvasva a *λάβροι*-hoz csatolni az infinitívust; de már maga e vita is bizonyítja, hogy az értelmi egyezés mily váratlan fordulattal csap át a többesből a kettősbe és ép ily könnyen a *harmadik* személyből a *második* személybe.

Nem fűzöm tovább a példákat. A mondat a gondolat teste és nem logikai sablon. A beszélő személy helyzetét, hangulatát mint egy a mondatban nyilvánuló drámai életet látjuk kifejezve azzal a mondatalkotással, melyet *értelmi egyezésnek* nevez a nyelvész. A mondatok helyes értelmezésénél a lélektani *mozzanatot* soha sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Nem, kivált a görögben, melynek szabadabb szerkezete e nép szellemi mozgékonyosságának,

*) Kühner i. m. 371. §. 3. jegyzet.

elméje finom hajlékonyságának oly jól megfelel. Azért volt e nép művésznemzet, mert nem tűrte a formák igáját és szabadon hajlító nyelvét a gondolat finom árnyalatainak plasztikus kifejezésére.

HEGEDŰS ISTVÁN.

Kolozsvári káposzta. — «*A mongol császárság története*» czíme alatt találjuk az Erdélyi Muzeum idei III. füzetében a többi közt a következőket, melyeket nem fölháborodással, hanem resignatióval, sőt csöndes derűtséggel illik olvasnunk: «De az ismétlés e tekintetben még mindig nem fölösleges, nem a *Gulliver logadoi Akadémiája systematikusainak* megtérítésére, hanem az olyanokért, a kik nálam levélben az után kérdezősködnek, mikor lesz már vége a zürzavarnak, a melyet a magyar nemzet eredetére nézve a *nemzeti hagyományt fitymáló finnista és turcista két nyelvész párt* teremtett. — Az *egy jócevény érdekei* miatt a magyar nyelvtanulókra erőszakolt 8 éjszaki *dibdáb nyelv* grammatikája nem az a magyar nyelvre nézve, a mi a goth nyelvtan a germán nyelvekre, vagy a mi az ó-szláv a testvér szláv nyelvekre nézve. — Ha pedig az intéző körök belátni nem akarják, megérjük, hogy *Csaszlauból kell importálni magyar nyelvtanúrokat*, a mi a kényszerű *finnező cseh* érdekeinek megfelelő, de nem a magyar nemzetének. — Az ott (t. i. az Ural vidéken) lézengő turáni néptörödékek minden *maczko-legendájuk* daczára is mind számra, mind nyelvre nézve a Turánság 150 milliót tevő többi ágaival szemben semmitmondók. — A kik az Ural-Altaji elnevezést divatba hozták... nem kívánhatják, hogy a nagy Turánságot az ő nyomorú zacskójukba beleszorítsuk. — Az *egykönnyű emberek* (homines unius libri), azok t. i. a kik a *török-tatár nyelveken kívül az egész Turánságban semmit sem látnak*, a Húnokat tisztán törököknek tartják és kürtölik. — *W. Radloff muszka-német turcista*... Mégis kár, hogy a *kétszeresen sógor* csak Finncseremiseket, Csuvas-törököket, meg szegény Tatárokat látott s hogy a Turánságot egy nyelvből ismeri! — A *Nagy-Magyar alapította budapesti Akadémia* pedig mégis csak érdemel valamit a nagyszerű eredményért! Hisz annak *finnezői* támadták meg a nemzeti hagyományt, ők maguk sem tartván egy finn-ágú magyar nemzetet valamire képesnek. — A Hún-Moger nemzet nyugatra vonultában érintkezett és keresztteződött a már korábban nyugatra jött és sok nem turáni keresztteződés folytán mindenkép *kifordult Finn-Yugra népekkel* s úgy állott elé az a *káros hatás*, a melynek tulajdonítom ige-rendszerünk összekuszált voltát. — Én tőlem lehet akárki fin-cseremis, vagy csuvas-török-tatár a maga szakálára, de nem a magyar nemzetnek, történetének és nyelvének rovására. *A ki ezt akarja tenni, menjen és kérjen eme dibdáb népektől kenyeret!* És most azon reménynyél zárom be ez ismertető bevezetést, hogy a mélyen tisztelt hallgatóságból senki sem lesz, a ki ezután *ne szánakozzék azokon*, a kik a magyar nemzetnek *finn-yugra vagy török-tatár* ágú voltát vitató iratokat a magyar nemzet pénzéből fizetik és kinyomatják, mert annak annyi alapja sincs, mint volna olyan vitának, hogy a gorilla majom orangutang-e vagy csimpanz? — BÁLINT GÁBOR».